

TIBOR PICHLER

Etnos a polis.
Zo slovenského a uhorského politického myslenia
[Etnosz és polisz.
Fejezetek a szlovák és a magyarországi
politikai gondolkodásból]
Bratislava, Kalligram, 2011. 132 p.

A szlovák–magyar közös múlt egyik legvitatottabb pontja (a háborús konfliktusok során elkövetett bűnökön, illetve az ekkor elszenvedett sérelmeken túl) a nacionalizmus eszméje által a 19. század elején életre hívott nemzeti mozgalmak története, amelynek megítélése gyökeresen eltér a szlovák, illetve a magyar történelmi szövegekben. Nagyon sarkosan fogalmazva: nincs olyan szerző, aki Kossuth Lajost és Lúdvít Štúr egyformán pozitív hősöknek mutatná be. Sőt, az olyan történelmi szövegek is rendkívül ritkák, amelyek a másik fél számára elfogadhatóan ábrázolják a saját nemzeti mozgalom történetét, azaz egy szlovák Štúr-ábrázolás állításai nagy valószínűséggel kisebb vagy nagyobb részben nem lesznek kompatibilisek a magyar szakma eredményeivel, és fordítva, egy szlovák történész sem valószínű, hogy el tudna fogadni maradéktalanul egy magyar Kossuth-értelmezést. Tibor Pichlernek a *Kalligram Kiadónál* 2011-ben megjelent tanulmánykötete azonban végrehajtja ezt a bravúrt: a szerző ugyanis úgy beszél a szlovák nemzeti mozgalom legfontosabb aktorairól és legtanulságosabb szövegeiről, hogy közben állításai egy magyar történész számára is befogadhatóak, és megfelelő vitaalapot biztosítanak a nemzeti mozgalmakról szóló szakmai diskurzus számára.

Az *Etnos a polis* nyolc tanulmányában Tibor Pichler a szlovák politikai gondolkodás történetét vizsgálja, pontosabban – ahogy erre a szerző is többször hangsúlyosan reflektál – a szlovák nemzeti gondolkodású értelmiség bizonyos tagjai (tehát nem feltétlenül vagy többségében nem politikusok) által készített szövegek társadalom- és történelemfilozófiai analízisét és interpretációját végzi el. Pichler az első két tanulmányban Štěpan Launer *Povaha slovanstva* és Lúdvít Štúr *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft* című műveit elemzi, amelyeket úgy olvas, mint két közép-európai környezetben élő szlovák értelmiségi kulturális és politikai önkeresésének és önmeghatározásának az elbeszéléseit. Nagyon fontos, hogy már a kezdő tanulmány is egy olyan személyiségről, Štěpan Launerról szól, akít mindaddig döntően a štúri küzdelmek prizmáján keresztül szemlélve egyértelműen elítélt a szlovák történetírás. Launer (1821–1851), Štúr egykori diákja

Štúr és Hurban követői között kifejezetten ellenszenves volt, mert kritizálta a szlovák nemzetépítés štúri projektjét, ellenezte a nép nyelvén alapuló szlovák irodalmi nyelv bevezetését, és általánosságban sem egyezett a szláv nemzetekről és jövőjükéről alkotott képe Štúréval. Pichler azonban a Povahát elemezve rájött, hogy az valójában nem egy Štúr-ellenes pamflet (ahogy korábban gyakran jellemezték),¹ hanem egy olyan munka, amelyben Launer Štúrékhoz hasonlóan a korabeli szlovák nemzeti diskurzushoz akart a maga módján hozzájárulni. Launer a *Povaha Slovanstvában* (amelyből egyébként kiderül, hogy szerzője nagyon is otthonosan mozgott a hegeli történelemfilozófiában) Štúrral szemben nem Oroszországot, hanem Nyugat-Európát tekinti követendő mintának, sőt még azt is elutasítja, hogy a szlávok anélkül tudnának a világtörténelem fejlődésében részt venni, hogy elsajátítanák a nyugati kultúra értékeit, szerinte ugyanis erre saját kulturális erejükből nem képesek. Štúrékat nihilistáknak tartotta, mert úgy vélte, hogy az etnicitás nem lehet releváns politikai kiindulópont vagy egy politikai program alapja.

A következő tanulmány a nagy ellenfélnek, Štúrnak a halála után megjelent írását, *A szlávok és a jövő világát elemzi*. Pichler nem elsősorban politikai tervzetként, hanem ideológiai iratként olvassa a szöveget, és úgy értelmezi, mint a Nyugat protookcidentalista kritikáját, illetve mint konzervatív szlavofil utópiát. Rámutat, hogy Štúrt (aki egyébként soha nem járt Oroszországban és nem tanulmányozta helyben, saját szemével az orosz viszonyokat) nagymértékben befolyásolta a hivatalos orosz ideológia hármasszava „pravoszlávság, autokrácia, nemzetiség”. Pichler nem feledkezik meg a magyarországi/magyar diskurzus kontextualizálásáról sem, amikor Zay Károly és általában a magyar politikai elit oroszképét is a beemeli a vizsgálat keretei közé.

Magyar szempontból különösen érdekes a harmadik írás, amelyben az egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet deáki koncepcióját elemzi. E fogalomról még ma is gyakran a 19. századi nemzeti viták diskurzusát alkalmazva beszélünk. Magyar részről próbáljuk védeni, jogosságát, indokoltságát alátámasztani, míg a szlovák hozzászólók szűkkeblűségét, a valójában létező szlovák nemzet létének a benne foglalt tagadását bírálják. Nem így Tibor Pichler, aki elhagyva ezt a beszédmódot, úgy véli, hogy az egy és oszthatatlan politikai nemzet koncepciója valójában a gyakorlatba át nem ültetett teória maradt, hogy az a Deák és Eötvös által elképzelt dualista konstitúció, amelynek részét képzelte a

¹ Igaz, Launer írt 1848-ban Štúr-ellenes pamfletet is, bár a Hegeli történelemfilozófia még ebből sem hiányzott. Launer István: *A Štúr féle tótság veszedelmes iránya*. Buda, Bagó Márton, 1848. Új kiadását lásd: Launer István: *A Štúr féle tótság veszedelmes iránya [Részletek]*: In: Štúr, Ludovít: *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*. Szerk.: Demmel József. Pozsony, 2012. 616–617.

nemzetiségi törvény, nem volt tényleges befolyással a későbbi magyar politikai gondolkodásra és tettekre, sőt ez utóbbi az előbbivel szemben fogalmazódott meg. Pichler nagy alaposággal vizsgálja meg Eötvös József politikai eszméit, és úgy véli, épp az ő munkássága a példa rá, hogy a Bach-korszak után még létezett Magyarországon egy nem kizárólag magyar nemzeti, hanem összmagyarországi politikai diskurzus (ezt támasztja alá egyébként, hogy Eötvös nézeteire az *Új Iskola* nevű politikai formáció vezető gondolkodója, Ján Palárik is gyakran reflektált).

Pichler szerint Eötvös a közép-európai nemzetiségi konfliktusokról gondolkodva arra a meggyőződésre jutott, hogy a nemzetiség szabad fejlődése, a nyelvi és kulturális haladás az állampolgári és politikai jogok közül kihagyhatatlan tétel, a nemzetiségekkel szembeni repressziót pedig egyszerűen kontraproduktívnak tartotta. Pichler tehát értő és empatikus módon értékeli Eötvös politikai megfontolásait, és sikeresen lép túl azon a leegyszerűsítésen, ami úgy jellemzi Eötvös nemzetiségi koncepcióját, hogy nem volt hajlandó kollektív jogokat adni a nemzetiségeknek. Pichler szerint a szlovák politikatörténetben nem reflektálnak kellőképpen arra a tényre, hogy Eötvös 1871-ben, valamint Deák 1875-ben bekövetkezett halála a magyar politikában is cezúrát jelentett, s lezárult a mérsékelt liberalizmus korszaka. Grünwald Béla *Felvidék* című munkáját tekinti hátráknak, és rámutat arra is, hogy Grünwald kezdő soraiban, amelyek szerint a magyar politikusok nem ismerik saját országukat, csak a nyugati politikai eszméket és pártokat, valószínűleg épp Eötvöst kritizálta. Az viszont a magyar politikatörténészek számára lehet releváns felfedezés, hogy a Grünwald *Felvidékére* ugyanezzel a címmel válaszirőpiratot író, egyébként nem mellékesen jogász végzettségű Michal Mudroň épp az eötvösi egységes politikai nemzet koncepcióját és az 1868-as nemzetiségi törvényt vette alapul, amikor bírálatát megfogalmazta.

Különleges jelenség a szlovák politikai gondolkodás történetében a Štefanovič-család. Mind Samuel Štefanovič (1822–1910), mind a fia, Miloš Štefanovič (1854–1904) olyan gondolkodóknak tekinthetők, akiket az utókor a szlovák nemzeti mozgalom tagjaiként értelmez, és akik nagyon is releváns, előremutató és működőképes belső kritikát fogalmaztak meg a nemzeti mozgalom legfontosabb kérdéseiben, 1920 után mégis kívül rekedtek a kánonon. Pichler mindkettejüket a szlovák politikai gondolkodók gradualista csoportjába sorolja. A 19. századi szlovák nemzetképző folyamatnak szerinte ugyanis két stratégiája volt, a maximalista és a gradualista. A maximalista követői nem vetettek számot a rendelkezésükre álló erő és a nemzeti követelések megvalósításához szükséges erő közti hatalmas különbséggel, és egyből a szlovák igények maximumát akarták elérni. Ez nyilván csak felülről, uralkodói támogatással valósulhatott volna meg (s ezt nevezte az idősebb Štefanovič „fantasztá-fatalista” álláspontnak). A másik irány

követői (akik között, ahogy Pichler elemzése meggyőzően bizonyította, a Štefanovičok voltak talán a legjelentősebbek) kizárták a külső segítséget, és kizárólagosan az aprómunkára, a saját erő igénybevételére akarták alapozni a jövő fejlődését.

Pichler elsőként a fiú, Miloš politikai eszméit tekinti át. A fiatalabb Štefanovič keményen bírálta a kor szlovák politikáját. Szerinte a szlovákoknak erős, de csak saját belső erőre támaszkodó nemzeti mozgalmat kellene építeni. Épp ezért elutasította a kortárs szlovák értelmiségiek által gyakran igénybe vett orosz anyagi támogatást, s inkább a magyarországi nem magyar nemzetiségek szövetségének a kiépítésén dolgozott: ő volt az 1895-ös budapesti nemzetiségi kongresszus kezdeményezője és kulcsfigurája. Egyértelműen elvetette a politikai petíciók, kérelmek tradícióján alapuló politikát is, mert az szerinte a kérelmező gyengeségén és a címzett hatalmi súlyán alapult – nem reklamálni kell, ami a címzett jóakarátát feltételezi, hanem jogos követelésért harcolni. Kritizálta ugyanakkor a magyar politikai elitet, s egyik kulcsmondata az volt, hogy a magyar politikusok Magyarország jövőjét akkor biztosíthatják, ha nem a nemzeti állam, hanem a jogállam létrehozásán dolgoznak, mivel szerinte a nemzetiségellenes politika elsősorban a magyar politikai életet károsítja és deformálja. Pichler politikai stratégaként és éles szemű politikai elemzőként jellemzi őt, és a szlovák állampolgári aktivitás doktrínájának a megalkotását köti hozzá, amely egyrészt a magyarországi politikai elit, másrészt a szlovák nemzeti mozgalom tevékenységének a kritikáján alapult.

Samuel Štefanovič, csakúgy, mint fia, olyan, kompromisszumot nem ismerő belső kritikusa volt a nemzeti mozgalomnak, aki próbált alternatívát képezni a szlovák nemzetiek diskurzusán belül. Milošhoz hasonlóan ő is elutasította a külső segítségben reménykedés politikáját. Jó példa erre, hogy a szlovák konzervatívok által szerkesztett és nem melleleg orosz pénzzel is támogatott *Národné novinyt* éppúgy elítélte, mint a magyar kormány által dotált szlovák újságokat. Kortársaitól, Štúréktól eltérően nem keresett a nemzeti projekt számára filozófiai-történelmi legitimációt, és nem építette történelemfilozófiára a politikáját.

Nem lehet nem észrevenni, hogy Pichler szimpatizál ezekkel a sajátos, különutas figurákkal, ugyanakkor ez aligha róható fel neki, egyrészt azért, mert írásai minden sorát nagyon komoly önreflexió és alaposan átgondolt logikai szerkezet jellemzi, másrészt pedig azért, mert nem kudarcos, félresiklott vagy eleve hibás politikai koncepciókat vizsgál, hanem olyan, igazán minőségi, okos, jól végiggondolt írásokat, amelyek ugyan történetesen nem váltak a nemzeti nagy elbeszélés részévé, de ez nem a szövegeken, hanem kizárólag külső körülményeken (elsősorban a kanonizáció folyamatán) múlt. Tibor Pichler *Etnos a polis* című könyve tehát bebizonyította egyrészt, hogy a 19. századi szlovák politikai

gondolkodás története valóban izgalmas és napjainkban is nagy relevanciával bíró téma, másrészt, hogy létezik olyan beszédmód, amelyben ez a téma a magyar történetírás számára is befogadható, és létre lehet hozni olyan szövegeket, amelyek előremutató szakmai viták alapjai lehetnek. Összegezve: Tibor Pichler e könyvben nyolc, a szlovák politikai gondolkodás történetéről szóló, nagyon fontos és rendkívül izgalmas tanulmányt tett le az asztalra, amelyek sikerrel tágítják ki a szlovák politikai gondolkodás történeti kánonját.

Demmel József